

Van de redactie

In dit nummer van ons bulletin kunt u lezen over de stand van zaken met betrekking tot het proces dat zal leiden tot één conferentie van religieuzen in Nederland. U wordt voorts geïnformeerd over recente bestuurswisselingen en u kunt kennis maken met zr Paula Copray. Er is een zustercongregatie in Litouwen, die graag in contact wil treden met Nederlandse zusters. Will Verhoef gaat uitgebreid in op het nieuwe boek van Annelies van Heyst. Er zijn een aantal interessante bijeenkomsten gepland. Trouwe lezers van de reeks over herbronning door Pierre Humblet zullen in dit nummer vergeefs zoeken naar een nieuwe aflevering. Die serie wordt na de zomer hervat.

De redactie wenst u van harte een zonnige zomerperiode toe.

Sluitingsdatum kopij voor het volgende nummer: **1 september 2003**

Inhoud knr-bulletin

Van de bestuursafel	2
Bestuurswisselingen	4
Achter de naam, in gesprek met zr. Paula Copray	5
Een brug tussen Litouwen en Nederlandse zusters	7
Manifestatie katholiek met hart en ziel	9
Religieuzen beoefenaars van liefdadigheid (boekbespreking)	10
Jubileumfeest NIM	16
Elfde Titus Brandsma lezing	18
Asiel- en vreemdelingenbeleid	19
Stichting Landelijk Ongedocumenteerden Steunpunt	19

Van de bestuurstafel

Op 4 juni vond de eerste vergadering van het Algemeen Bestuur van de KNR plaats. De vergadering begon met het bespreken van het verslag van de vergadering van 10 december van het vorig jaar. En naar aanleiding daarvan werd gemeld dat de toen ingestelde Adviesraad Solidariteitsinzet nog niet met de werkzaamheden, advisering over structurele ondersteuning van projecten, is begonnen. Het Dagelijks Bestuur KNR heeft op 24 februari overleg gehad met delegaties van de drie solidariteitscommissies en van CMBR. Toen bleken er bij die commissies nog veel vragen en moeilijkheden te bestaan inzake die Adviesraad. Daarop is afgesproken dat er nog nader overleg zal zijn met de solidariteitscommissies om vervolgens te bezien hoe en wanneer de Adviesraad echt met de werkzaamheden kan beginnen. Na de zomerperiode zal daarover meer duidelijkheid komen.

Vervolgens vermeldde de agenda een aantal onderwerpen die verband houden met het proces naar de éne conferentie. Het eerste daarvan was de voorbereiding van het '*mission statement*' voor die éne conferentie. Vanuit de SNVR is daarvoor een eerste tekst aangeleverd, waarvoor bestond binnen het AB veel waardering bestond. Men gaat er vanuit dat zo'n '*mission statement*' een korte en uitdagende tekst moet zijn. Die tekst moet de realiteit van het religieuze leven in Nederland uitdrukken en moet daarom aandacht besteden aan het moeilijke toekomstperspectief voor veel religieuze instituten, aan de opbouw gericht op de toekomst die er ook is, en aan de het gegeven dat het internationale aspect steeds belangrijker wordt, met name het Europese. En er werd gesteld dat '*toewijding*' er in voor moet komen: religieus leven als toewijding aan God, aan de concrete religieuze gemeenschap waar men lid van is en aan mensen die in nood verkeren. Afgesproken is dat er een kleine werkgroep wordt geformeerd, die ervoor zorgt

dat er medio oktober een concept '*mission statement*' klaar is voor bespreking in de diverse Algemene Vergaderingen.

Vervolgens was er uitvoerig aandacht voor de concept statuten van die éne conferentie, die al in de Algemene Vergaderingen besproken zijn. Men keek samen naar de centrale kwesties die er gerezen zijn betreffende het voorstel voor de statuten en die vooral handelen over lidmaatschap en stemrecht. Alles afwegende heeft het AB ervoor gekozen de concept statuten, zoals die in de Algemene Vergaderingen besproken zijn wat betreft deze onderwerpen, ook aan de Congregatio in Rome voor te leggen en die daar met krachtige argumenten te verdedigen. Aan het DB is gevraagd andere bemerkingen die in de Algemene Vergaderingen gemaakt zijn, waar mogelijk en nuttig, in de tekst te verwerken. Het resultaat van de besprekingen in Rome, die waarschijnlijk in de eerste helft van september zullen plaatsvinden, wordt dan weer aan de Algemene Vergaderingen voorgelegd.

Het AB wil ook dat de Hogere Oversten van de monialen-gemeenschappen gewoon lid van de conferentie zullen kunnen zijn, wat tot nu toe in de landen in West-Europa waar er al één conferentie is, nog niet het geval is. Men heeft nu ook voor 'KNR' als naam van de conferentie gekozen, omdat dat een gevestigde naam is; bijkomende reden was dat de benaming 'CNR' niet meer vrij is als domeinnaam voor de website van de éne conferentie.

Men besprak ook de onderwerpen die in het kader van het proces naar de éne conferentie nog geregeld moeten worden; daarbij is het vinden van kandidaten voor het toekomstige DB niet het minst belangrijke.

Ook andere organisaties hebben fusieplannen: CMC, MIVA en Solidaridad werken daar hard aan, zoals bekend. De KNR is daarbij onder andere betrokken omdat de statuten van CMC dat vragen en omdat

twee commissies, AMA en CMBR, in nauwe relatie staan tot CMC. Het DB-KNR heeft als uitgangspunt genomen dat het de fusie niet tegen wil houden omdat het enerzijds erkend dat de huidige activiteiten van CMC, die vooral plaatsvinden in het kader van diensten voor religieuze instituten, aan het CMC geen reële toekomstkansen bieden; anderzijds ziet het DB de waarde van een kleine, laagdrempelige en slagvaardige organisatie met een missionair en oecumenisch karakter die het resultaat van de fusie moet zijn. Het DB heeft wel gezegd dat men zich pas echt wil uitspreken over de intensiteit en de vorm van de toekomstige relatie tussen de nieuwe organisatie en de KNR als het een uitgekristalliseerde formele doelstelling krijgt voorgelegd. Het DB heeft wel al een duidelijke positie ingenomen wat betreft AMA: dat moet echt een commissie van de KNR worden (zoals KOS en PIN); dan zou de nieuwe organisatie de ambtelijke ondersteuning kunnen verzorgen voor AMA, mits er goede afspraken gemaakt kunnen worden over een jaarlijkse transparante financiële verantwoording.

Het DB wil dat CMBR echt een KNR-commissie blijft en dat het secretariaat van CMBR geen geïntegreerd deel van de nieuwe organisatie wordt. Hoewel er wel over gesproken is om het CMBR-secretariaat op het Bureau KNR te vestigen, ziet het DB dat er valide argumenten zijn om dat secretariaat bij de nieuwe organisatie te laten.

Het AB was het van harte eens met deze uitgangspunten.

Het voorgelegde Jaarverslag 2002 is met waardering ontvangen. Het zal binnenkort aan alle Hogere Oversten worden toegezonden.

Daarna besprak men het verslag van de vijfde gespreksronde 'toekomstige bestuurbaarheid', waarin met de besturen van 51 religieuze instituten gesproken is. Op zich waren dit allemaal weer goede gesprekken, maar in deze vijfde ronde waren er eigenlijk geen nieuwe bevindingen meer. Afge-

sproken is wel dat vanuit het Bureau enkele religieuze instituten wat nader gevolgd gaan worden, die in de afgelopen jaren een fusie van de Nederlandse met een of meer andere provincies hebben gerealiseerd, met de vraag hoe nu feitelijk de gang van zaken is en of de fusies aan hun doel beantwoorden. Het Bureau zal ook nader bezien hoe die religieuze instituten die geen (hoger) bestuur buiten Nederland hebben, waar nodig alle steun kunnen krijgen. Men zal ook proberen goed op de hoogte te blijven van de activiteiten van de 'Adviescommissie bestuur religieuze instituten' in het bisdom Breda, die zowel het bisdombestuur daar als de besturen van religieuze instituten van diocesaan recht in dat bisdom zal gaan adviseren in het kader van de 'toekomstige bestuurbaarheid'. Het is wel de bedoeling dat die commissie harmonieus met de KNR samenwerkt.

Het Bureau zal ook onderzoeken welke mogelijkheden er zijn voor religieuze instituten om het initiatief tot een hospice te nemen en welke stappen noodzakelijk zijn om een hospice te realiseren.

Vervolgens nam men uitgebreid kennis van de Jaarrekening 2002 en de erbij behorende management letter van de accountant. Door diverse oorzaken is er een positief saldo van €178.000. Daarvan is een deel bestemd voor de 'reserve leegstand', een deel voor de reserve 'toekomstige bestuurbaarheid' (zoals al afgesproken), en een deel voor de reserve 'automatisering'. Een groot deel (€114.000) zal verrekend worden met de contributie 2004. In de Algemene Vergaderingen in het najaar zal zeker nog gelegenheid zijn om nader kennis te nemen van deze Jaarrekening. Er is ook al een eerste opzet voor de begroting voor het jaar 2004, maar die kan pas formeel vastgesteld worden in de eerste vergadering van de éne conferentie op 7 januari van het volgend jaar (heeft u die datum al genoteerd?).

Daarna werd het AB geïnformeerd over allerlei onderwerpen die in het DB besproken zijn in de afgelopen vijf maanden,

maar die als zodanig niet terug kwamen op de AB-agenda. Daarbij was er ook aandacht voor de manifestatie op 7 juni (die al voorbij is als u dit leest) en werden er complimenten gegeven aan degenen die van KNR-zijde bij de voorbereiding betrokken zijn, omdat er in korte tijd zoveel geregeld is.

Tot slot besteedde men aandacht aan de brief van de Bisschoppenconferentie d.d. 18 maart aan alle religieuze instituten: deze zal kort beantwoord worden. Maar het AB

wil in het najaar, op naar alle waarschijnlijkheid de laatste vergadering van het AB in deze structuur, een wat uitgebreidere brief aan de Bisschoppen opstellen, waarin de zorgen over de huidige situatie van onze kerk in Nederland geformuleerd worden.

Vervolgens kon de voorzitter, zr Rafaël, de vergadering op deze zonnige dag nog juist voor de beoogde eindtijd (16.00 uur) afsluiten.

Ad Leys

Bestuurswisselingen

Priesters van het Heilig Hart van Jezus SCJ

De Nederlandse Provincie van de Priesters van het Heilig Hart van Jezus hebben tijdens hun Provincieraad een nieuw provinciaal bestuur gekozen.

Pater H.H. Peels, Provinciaal Overste

Pater P.J.A. de Vries, 1e raadslid en Vice-provinciaal

Pater J.F. de Rooij, 2e raadslid

Pater P.J.M. Schakenraad, 3e raadslid

Pater W.A.M. Blok, 4e raadslid.

Fraters Maristen

Drie jaar na een herstructureringsproces waarbij de Fraters Maristen uit België, Duitsland, Groot-Brittannië, Ierland en Nederland zich verenigden in één provincie genaamd 'West- en Midden-Europa', is hun twee Provinciaal Kapittel gehouden in Brussel. (21-27 april) Voorzitter was frater Jacques Scholte uit Nederland, die voor een tweede ambtstermijn tot Provinciaal Overste is benoemd. De nieuwe Provinciale raad bestaat uit de fraters:

Gerard de Haan uit Nederland,

John Hyland uit Ierland,

Winfried Schreieck uit Duitsland,

Maurice Taildeman uit België.

Paters Maristen Nederland

Pater L.P.A. Verver is benoemd tot provinciaal econoom van de Nederlandse Provincie van de Paters Maristen als opvolger van pater dr. J. Snijders.

Broeders Penitenten

Door het plotselinge overlijden van broeder Gabriël heeft het bestuur broeder Savio Ebben met ingang van 1 mei 2003 benoemd tot raadslid en plaatsvervangend overste voor de resterende periode tot aan het Kieskapittel van 1 mei 2004.

Achter de Naam¹ in gesprek met zr. Paula Copray

Zr Paula Copray is Franciscanes van Etten-Leur, angliciste en theologe. Ze heeft jarenlang lesgegeven en houdt zich nu vooral bezig met publicaties en lezingen.

Jeanne Christine Copray, zr Paula (Rijswijk, 1925) werd als kind opgevoed en verzorgd door huishoudsters. Door deze ervaring staat ze kritisch ten opzichte van crèches en kinderdagverblijven. Zelf raakte ze als kind in de war van de huishoudsters, die voor haar zorgden. Deze steeds wisselende verzorgsters hanteerden namelijk verschillende maatstaven. Zr. Paula: *De een lachte als ik jekte maar zette me in de keuken als ik een beker melk omgooide. Een ander werd juist vrolijk van mijn geknoei, terwijl ik straf kreeg wanneer ze me op een leugentje meende te kunnen betrappen. Ouders moeten heel goed nadenken hoe ze de zorg voor hun kinderen regelen, wanneer ze die niet zelf kunnen bieden.* Al heel vroeg zag Paula door de steeds wisselende verzorgsters dat elke zaak meerdere kanten heeft. Dit stimuleerde haar tot zelf denken, tot partij kiezen en tot zelf-bescherming.

kostschool

Hoewel haar vader sceptisch stond ten aanzien van godsdienst was de reputatie van de Franciscanessen van Etten zodanig dat hij zijn twee kinderen aan de zusters toevertrouwde. Twee maanden na haar elfde verjaardag ging ze samen met haar zusje, die vanwege astma boslucht nodig had, naar het pensionaat in Etten (Noord Brabant). Zr. Paula: We kwamen na Pasen, dus de start was moeilijk, omdat iedereen al een vriendinnetje had in de klas. De eerste drie maanden op kostschool waren vreselijk: ik was gescheiden van mijn zusje, die als negen-jarige bij de kleintjes hoorde en ik kende er niemand. Ik *voelde* me niet wanhopig, ik *wás* het. Totdat een

zuster vertelde over haar ‘kleine geheim’. Vol verwondering en verlangen luisterde ik naar haar en ervaaarde het toen ook zelf: Jezus woont in mijn hart. Ik was niet langer alleen. Wanneer ik daar nu aan terugdenk ontroert de weldadige werking van het gebeuren me nog altijd. Er viel een naam en er werd gesuggereerd dat er iemand in mijn hart woonde. Dit speelde zich af diep in mij. Het was van mij. Ik kon het niet verliezen. De angst en beklemming waren voorbij, zodat ik weer verder kon. Indrukwekkend hoe eenvoudige religiositeit: ‘*een naam, een persoon die mij kent, die bij mij is*’ reddend zijn kan voor een kind, en ten diepste voor een mens. Dat durf ik nu te zeggen, hoewel ik die naam, die nabijheid nu anders invul.

religieuze aanleg

Na deze moeizame start heeft Paula het naar haar zin gekregen in het pensionaat. Er ontstonden vriendschappen voor het leven en ze genoot van toneel, tennis, muziek en literatuur. Ze vond ook tijd om gedichten te schrijven, toneelstukjes, ja zelfs een detective roman over het klooster. Zr Paula: Het leven was er tamelijk eentonig en voorspelbaar, maar we maakten het zelf spannend. Ik koos om verschillende redenen voor het religieuze leven. Er was een diep verlangen om ‘iets goeds’ met mijn leven te doen. Ik wilde me geheel in dienst van God stellen en dacht daarbij aan een radicale vorm. Maar na een kennismakingsperiode van een paar weken bij de Benedictinessen wist ik dat mijn bestemming daar niet lag. De directrice van de kweekschool zei: “*ons leven is moeilijker, want wij moeten steeds het*

---

¹ Dit is de titel van haar meest recente boek, uitgegeven bij Dabar-Luyten te Heeswijk (2002). De ondertitel luidt: Overwegingen bij het Geheim in de geest van het procesdenken. Een denkwijze die het Geheim aantreft in deze werkelijkheid en een brug probeert te slaan tussen religie en wetenschap.

evenwicht zoeken tussen bidden en werken". Die opmerking gaf de doorslag: ik wilde het moeilijkste. Maar er speelden ook andere motieven: ik zocht een veilig thuis en wilde geen dramatische verliezen meer meemaken. Het risico om een geliefde of een kind te verliezen vond ik heel beangstigend. Toen ik de overste attendeerde op mijn 'oneigenlijke' motieven stelde zij me gerust. Zij had er begrip voor dat ook andere factoren konden meespelen in de keuze voor het kloosterleven, maar vond dat ik meer mocht vertrouwen op mijn religieuze aanleg.

De vorming van de novicen stelde niet zo veel voor, maar cruciaal was dat de novicenmeesteres haar novicen zag als persoonlijkheden, die zij aanspoorde om zichzelf te ontplooien. Zij was een lieve vrouw die niet geleerd was en spiritueel niet rijk gevormd. We namen onze geestelijke vorming deels zelf ter hand en kozen onze eigen lectuur. Ik werd geïnspireerd door Marmion, een Benedictijn. Franciscus bleef een randfiguur. De ruimte is het meest waardevolle element in onze spiritualiteit. Er was eerbied voor de persoon – niet direct bij al mijn mede-zusters, maar bij mijn oversten heb ik mogen zijn wie ik was. Ik kreeg de ruimte om uit te groeien tot wie ik was en ik vermoed dat de franciscanessen van Etten dat konden bieden doordat zij met beide voeten in de werkelijkheid stonden en staan.

groei

En die ruimte had ik broodnodig – om te kunnen veranderen. Rond mijn veertigste levensjaar raakte ik in een geestelijke zoektocht verwickeld. Het rozenhoedje en het breviergebed riepen irritatie in me op, omdat ik het verloren tijd vond. De woorden gaven niet weer wat ik dacht en voelde. En in de kapel lag er zoveel nadruk op zonde en op de noodzaak gered te worden door Jezus, dat ik er kwaad vandaan kwam en geen verbondenheid

voelde. Gelukkig vertrouwde de algemeen overste mij: "*Doe wat je denkt te moeten doen. Je laat God niet los en God jou niet*".

Het gevolg was dat ik in de ogen van veel zusters een afvallige werd. Een zuster die niet dagelijks de H. Mis bijwoonde, het rozenhoedje bad...

Dat onbegrip stemde me wel verdrietig, maar niet wanhopig. Ik wist dat ik mijn eigen lijn moest volgen, al was er ook twijfel. Ik liet veel vallen; veel waar ik oprecht in geloofd had. Ik vond iemand met wie ik praten kon over de wonden uit mijn jeugd, over mijn bindingsangst, over mijn twijfel. Ik ging zien hoe een godsdienst ook gevaarlijk kon zijn. Ze kan verworden tot regelstarheid, tot fundamentalisme. Ik ontdekte het verschil tussen religie en godsdienst. Religie is de kern van het leven². Godsdiensten zijn als een schaal rond die kern.

Ik had me verbonden met God, maar was bevreesd om banden aan te gaan met gelijken. Voor mijn leerlingen had ik veel aandacht en begrip, maar aan vriendschappelijke contacten met gelijken waagde ik met niet. Vaak voelde ik met niet begrepen, niet gewaardeerd, niet bemoedigd, niet gevraagd om aan iets moois mee te werken. Ik bleef alleen, wat me vaak goed uitkwam maar wat ik ook als een gemis bleef ervaren. Pas toen ik probeerde te achterhalen wat in mij aanleiding kon geven tot dat onbegrip – mijn te snelle reacties, waardoor ik de ander niet uit liet praten, mijn afschuw voor overbodige bijkomstigheden, te weinig draagkracht voor verschil – konden er stappen gezet worden tot het leggen van vriendschapsbanden. Aarzelende stappen en niet altijd succesvol.

Ik heb gedurende geruime tijd in mijn leven geen echte liefde gezien noch ervaren. Lang heb ik dat als een gemis gevoeld; leefde het in mij als één lange

² Zie voor een definitie 'Nawoord' uit de bundel 'Achter de Naam'. (zie pagina 21 in dit blad)

klacht. Maar gaandeweg mocht ik ontdekken dat er een wisselwerking is tussen liefde geven en liefde ontvangen. Ik begon met zelf aandachtig te zijn naar anderen toe; interesse te tonen voor wat hen boeide; me te verdiepen in hun gedachtewereld..... Een nieuw begin van een nieuw leven, zo ervaar ik dat.

verborgen bloei

Bovengenoemde ontdekking werd verder uitgebouwd en gestimuleerd door een boek over contemplatieve psychologie: *De verborgen bloei* van Han de Wit. Daar werd benadrukt dat elke mens de baas kan zijn in het eigen hoofd. In zekere zin was ze altijd al vrij geweest in haar denken, maar dit was toch iets nieuws.

Wanneer ze zich bijvoorbeeld gekrenkt voelt vraagt ze zich af of ze zich zo zielig wil blijven voelen of dat er een andere mogelijkheid is. Zr Paula: Het is ook mogelijk dat je je mateloos ergert aan iemand. Wanneer je dan heel bewust je gedachten over haar of hem verandert (zonder dat die persoon ophoudt met zich irritant te gedragen) dan merk je dat dat werkt. De ergernis verdwijnt; verbaasd ervaar je dat je gevoel die nieuwe denkwijze volgt, waardoor je onbevangen met nieuwe ogen naar iemand kunt kijken. Heel wonderlijk. Het doet me denken aan de gravin in THE DARK IS LIGHT ENOUGH (C. Fry)

I change my mind

For pure relaxation, two or three times a day

Het is heel bevrijdend om niet langer klem te zitten, vastgeketend in (voor)oordelen en negatieve gedachtenspingsels.

het Geheim

Ze had ook het grote geluk een metafysica te vinden, die bij haar past. Het procesdenken komt tegemoet aan verschillende van haar diepe verlangens. Het speelt in op haar behoefte aan autonomie en verbondenheid. Het

bevredigt haar verstand door een beeld van de wereld, van God, van de mens aan te reiken dat haar begeistere kan. Het procesdenken probeert een brug te slaan tussen wetenschap en geloof en geeft uitzicht op een menselijke samenleving. Dankzij colleges hierover van professor Schoonenberg kwam haar geest, of de Geest in haar, tot ruim, bezielde leven.

Zr Paula: In het procesdenken is God op alles betrokken: op de wereld, op ons. Het is een wederzijdse relatie: God beïnvloedt ons, maar wij hebben ook invloed op God. Telkens opnieuw nodigt God ons uit om mee te werken aan schoonheid, heilheid, harmonie. Als wij dat doen, maken we iets van God zichtbaar in deze wereld, houden we iets van zijn aanwezigheid voelbaar.

Zr Paula ervaart 'God' als een geheim, als een Afwezige Aanwezige. Het is een aanwezigheid die haar boeit, begeistert. Een aanwezigheid die haar nodig heeft om iets van dat geheim zichtbaar te maken. De afwezigheid is daarop een aanvulling, omdat het niet-zien, niet-weten, niet-voelen en niet-kunnen haar laten voelen hoe nodig de verbondenheid met de ander, met het andere is.

Mijn leven overziende mag ik zeggen
dat ik ontdekt heb
hoe ik, samen met alle mensen,
plaats van God mag zijn,
een sacrament,
teken van Gods afwezige aanwezigheid.
Dat kostbare:
het geheim in mij
in de ander
in al het andere
dat mij verwonderd houdt,
eerbiedig,
en waarin ik vermoeden mag
wat ik niet weten kan
maar mag verwachten...

WvdV

Tijd voor verbreding van de horizon
Een brug tussen Litouwen en Nederland?

Door een noodlottige opeenvolging van gebeurtenissen raakten in de 20e eeuw Oost- en West-Europa gedurende circa veertig jaar van elkaar gescheiden. Veertig jaar zonder contact is een lange periode, waarin veel kan veranderen. Gelukkig kon vanaf 1990 de verbroken verbinding weer geleidelijk worden hersteld. En volgend jaar wordt de Europese Unie uitgebreid met een groot aantal nieuwe lidstaten, met name afkomstig uit het voormalige Oostblok: Bulgarije, Estland, Letland en Litouwen, Polen, Roemenië, Slovenië, Slowakije en Tsjechië. Wie in de jaren negentig van de vorige eeuw Oost-Europese religieuzen ontmoette kwam onder de indruk van de wijze waarop zij zich staande hadden weten te houden gedurende zoveel jaren van sowjet-onderdrukking. Zodra er sprake is van een meer dan oppervlakkig contact - de taal vormt helaas een grote barrière - groeit de verbazing. Je kunt je namelijk niet aan de indruk onttrekken dat de ontwikkelingen van Vaticanum II volkomen aan Oost-Europa voorbij zijn gegaan. Het is dus eigenlijk hoog tijd om bij te praten. De Oosteuropese religieuzen kunnen ons vertellen hoe het is om ondanks forse tegenwerking trouw te blijven aan je idealen, zonder de steun van een gemeenschap, want veel Oosteuropese religieuzen leefden niet in conventen, maar individueel. En wij kunnen hen informeren over de veranderingen die volgden op het Tweede Vaticaans Concilie: de vernieuwingen, de experimenten, het nieuwe elan, maar ook de teleurstellingen. Misschien is het mogelijk om door zo'n uitwisseling dichter te komen bij het spirituele hart waaraan Europa zo'n behoefte heeft

Zr Ausra Karaliute, SJE is een zuster die graag haar horizon verbreedt door te studeren en door met anderen van gedachten te wisselen. We ontmoeten haar in Leuven, waar ze sinds vorig najaar geniet van een kort studieverlof. Eind juni - na het behalen van de doctoraalbul aan de faculteit der Godgeleerdheid - komt er een einde aan haar verblijf. Ze is jong, open, goedlachs

en zeer geïnteresseerd in de ervaringen van Nederlandse religieuzen. Ze is progressief en open ingesteld, constant op zoek naar eigentijdse vormen om de spirituele snaar van jongeren te raken. Haar vrijheidsdrang wortelt in haar eigen geschiedenis en die van haar (groot)ouders. Zij heeft persoonlijk geleden onder de Sovjet-overheersing. Haar grootvader was politiek gevangene en hij werd veroordeeld tot 25 jaar in het mijnbouwkamp te Vorkuta. Ook haar grootmoeder en haar moeder werden gedeporteerd. Vanaf haar dertiende heeft Ausra deelgenomen aan de ondergrondse beweging en werd achtervolgd door de KGB. Toen Litouwen onafhankelijk werd heeft ze deelgenomen aan de reis van tien jaar van verzoening met het verleden en met de historische waarheid.

Zuster Ausra woont en werkt in Vilnius, Litouwen. Zij is samen met de provinciaal van de Jezuïeten van Litouwen, Fr Saulaitis s.j., verantwoordelijk voor colleges Ethiek en Spiritualiteit aan de staatsuniversiteiten van Vilnius. Zuster Ausra behoort tot de zusters van de Eucharistische Jezus. Deze congregatie is in 1947 opgericht door pater Pranciskus Masilionis s.j. In deze eerste jaren na de tweede wereldoorlog was een aantal priesters al ondergronds gegaan omdat de ordes en congregaties inmiddels verboden waren en de leden verspreid over het land in wereldlijke beroepen te werk werd gesteld zodat zij niet langer zouden 'parasiteren op het volk'. Veel van deze religieuzen bleven echter ondergronds doorwerken; met name de priesterreligieuzen trokken rond en probeerden zoveel mogelijk gelovigen te bereiken. Al snel bleek dat een dergelijk leven alleen mogelijk was wanneer er op vaste punten mensen bereid waren onderdak te verlenen. Een aantal van de vrouwen die op deze wijze het werk van de priesters mogelijk had gemaakt verenigde zich vervolgens tot een nieuwe congregatie.

Binnen de kortste keren ontwikkelden deze nieuwe zusters zich tot steunpunten van de

parochie. De zusters gaven katechese aan de kinderen, bereidden mensen voor op het ontvangen van de sacramenten, verspreidden illegale bladen etc.

In de loop van vijftig jaar groeide de congregatie aan tot een honderdtal leden. Naast Litouwen werken de zusters in Letland (Ludza), Moldavië en Kazachstan.

De zusters zijn voornamelijk actief in het parochiewerk, waarbij evangelisatie en katechese voorop staan. Na de omwenteling probeerden zij een verband te leggen tussen dit werk en het dagelijks leven en de sociale omgeving van de mensen met wie zij werken. Veel zusters zijn werkzaam in de diocesane katechetische centra of op het nationaal katechetisch bureau waar wordt gewerkt aan de ontwikkeling van nieuw materiaal. Enkele zusters zijn actief in het studentenpastoraat.

De inkomsten van de congregatie bestaan zoals gebruikelijk uit de pensioentjes van de oude leden en de inkomens van de werkende zusters. De jonge zusters die studeren moeten allemaal naast hun studie werken om kosten van levensonderhoud op te kunnen brengen.

De congregatie waar Zr Ausra deel van uitmaakt wil graag in contact komen met Nederlandse zusters, liefst met een Ignatiaanse spiritualiteit. Natuurlijk is financiële ondersteuning vanuit Nederland uiterst welkom in de slechte economische omstandigheden waaronder de Litouwse zusters zich bevinden. Maar het gaat hen primair om een uitwisseling op spiritueel en intellectueel niveau. Zij zijn geïnteresseerd in de wijze waarop Vaticanum II het religieuze leven van Nederlandse zusters veranderd heeft. De Litouwse zusters kregen uitsluitend de officiële Vaticaanse documenten onder ogen. Vandaar dat zij zo graag kennis willen nemen van nieuwe visies op het religieuze leven, bijvoorbeeld met betrekking tot de evangelische raden. Wie gaat in op deze open uitnodiging en zoekt contact met de congregatie van zr Ausra?

Wie wil kennismaken met zuster Ausra en haar medezusters kan contact opnemen met:

br Aad van Bentem (T: 0485 - 521 792) of met Will van de Ven (T: 073 - 6921321)

Na een periode van intensieve voorbereiding was het dan zover. Op 7 juni vond in de Jaarbeurs te Utrecht de manifestatie Katholiek met hart en ziel plaats. Aanleiding vormde het feit dat 150 jaar geleden de bisschoppelijke hiërarchie in ons land werd hersteld. Bij de terugblikken in de media werden herhaaldelijk beelden opgevoerd van de viering van vijftig jaar geleden, die plaatsvond in stadion Galgenwaard. In 1953 leek het alsof de emancipatie van het katholieke volksdeel voltooid was; katholieken namen volwaardig deel aan het maatschappelijk bestel. In de daarop volgende decennia bleek echter dat

er nog meer barrières geslecht moesten worden. Intern was de katholieke kerk toentertijd immers nog altijd een hiërarchisch bolwerk, waarin clericalen de dienst uitmaakten. De democratiseringsbeweging in de jaren zestig en zeventig was een logisch vervolg op hetgeen reeds bereikt was: de externe emancipatie. Wie zich vol enthousiasme inzette voor de noodzakelijke vernieuwingen en daarmee gehoor gaf aan de oproep van paus Johannes XXIII tot *aggiornamento* kon niet vermoeden dat hierdoor het eens uniforme katholieke bolwerk op zijn grondvesten zou schudden. De interne verdeeldheid werd ook voor de

buitenwacht pijnlijk zichtbaar tijdens het pausbezoek in 1985. Sedert dat dramatische dieptepunt in de betrekkingen tussen progressieve en behoudende katholieken is het klimaat enigszins verbeterd. Maar er is nog meer tijd nodig om de oude wonden te doen helen. Dat blijkt onder andere uit het gegeven dat een aantal religieuzen geen gehoor wenste te geven aan de oproep van de KNR om deel te nemen aan de manifestatie. Desalniettemin waren de religieuzen goed vertegenwoordigd in de Jaarbeurs. Afgezien van de talloze bezoek(st)ers bemensten religieuzen en zij die zich met hen verbonden weten veertig kramen op de informatie-markt (dat is ruim een-derde van het totaal). Sommigen waren reeds de dag tevoren naar Utrecht gekomen om hun kraam zo aantrekkelijk mogelijk in te richten. Vooral de zusters Franciscanessen van Denekamp en van Oirschot hadden er veel werk van gemaakt en zij genoten ook zelf zichtbaar van het fraaie resultaat van hun inspanningen. Ook zr Ludwina Foolen sfc oogstte veel waardering voor haar werk. Zij had circa 250 van haar religieus geïnspireerde kunstwerken ter beschikking gesteld, waardoor niet

alleen het religieuzen-eiland, maar ook de hal waar het centrale programma zich afspeelde, werden opgesierd. Er was in de Jaarbeurs een stilte-ruimte ingericht door zr Tarcies Wijngaard. Daar vond onder grote publieke belangstelling een korte viering plaats. De zusters Benedictinessen van Oosterhout - ondersteund door andere monniken en monialen - lieten bezoekers deelnemen aan het getijdengebed. Hoewel sommigen teleurgesteld waren over het uitblijven van zr Anima Christi, generaal-overste van de Religieuze Familie van het Mensgeworden Woord en anderen vergeefs contact zochten met hun favoriete bisschop, was het merendeel van de bezoekers verheugd over het weerzien met zoveel bekenden. Maria van der Hoeven, die de officiële opening van de manifestatie verrichtte, karakteriseerde de hedendaagse katholieken als *'mensen die zelfbewust omhoogkrabbelen uit een diep dal'*. Hopelijk heeft de manifestatie van 7 juni een nieuwe impuls gegeven aan die opwaartse beweging.

WvdV

Religieuzen: beoefenaars van liefdadigheid (recensie)

Zorg is Annelies van Heyst een zorg. Om die reden wil ze opnieuw kijken naar de traditie van de caritas, met name het 'liefdewerk' dat door religieuzen in de 19e en 20e eeuw is verricht, en waaraan zowel door theologen als door historici en ethici over het algemeen weinig aandacht is besteed. Caritas, ofwel liefdadigheid, is in de herinnering van velen verbonden met het spreekwoordelijke pannetje soep van de bedeling, of met minzame persoonlijke gaven, waarmee gegoede gevers de schepingsorde in het aangezicht van de 'minder bedeelden' onderstreepten. Het is alsof die herinnering in de weg staat om de charitatieve traditie genuanceerder te bezien, en er alsnog waardevolle elementen in te ontdekken. Dat is wat van Heyst wil. Sociale rechten noemt ze in veel opzichten een

waardevoller instrument om herverdelingsvraagstukken aan te pakken. Maar toch komen in de hedendaagse samenleving de grenzen in zicht van wat via het recht te regelen blijkt. Nederland kent 'nieuwe armen', die weliswaar niet afhankelijk zijn van een persoonlijke weldoener, maar stuiten op ambtenaren die niet meer doen dan regels toepassen; regels die op concrete situaties dikwijls slecht passen. En als het gaat om de gezondheidszorg, dan zijn er gewoon te weinig mensen die zorg tot hun beroep willen maken. De directe zorgarbeid lijkt bovendien ten onder te gaan. Door het toenemend aantal protocollen en bezuinigingsmaatregelen komen de gewone menselijke contacten tussen zorgverleners en zorgbehoevenden in de knel. Intussen spreekt men van 'pro-

fessionalisering', alsof het allemaal veel beter wordt. Als moraaltheologe is van Heyst zowel geïnteresseerd in betere zorg als in een betere theorievorming over het zorgen. Annelies van Heyst meent dat het liefdewerk van religieuzen een eigen positie in de charitatieve traditie inneemt, al wortelt het wel in de zo gesmade traditie van de 'liefdadigers'. Terwijl 'Liefdewerk' aan de ene kant een herwaardering is van de zorgvisie en -praktijk van religieuzen, is het tegelijk een wetenschappelijk werk, waarin een aantal conclusies wordt getrokken die voor het vakgebied van de auteur relevant zijn. Het boek leest gemakkelijk: stap voor stap neemt van Heyst haar lezers mee. Ieder hoofdstuk wordt netjes ingeleid en aan het eind worden de conclusies van dat hoofdstuk nog eens op een rijtje gezet. Het maakt 'Liefdewerk' zowel toegankelijk als wijdlopijg. Honderd bladzijden minder was wat mij betreft voldoende geweest, minstens voor lezers die bekend zijn met de geschiedenis van religieuze instituten. Het is onmogelijk volledig te zijn. In deze bespreking volg ik met name de lijn die de religieuzen mijns inziens zelf zal interesseren: de rol van een gelovige levensvisie in de zorg die door religieuze instituten aan velen gegeven is.

Het professionaliteitsbegrip in de zorg is normatief niet neutraal, constateert van Heyst. Er zit een bepaalde opvatting van wederkerigheid achter. Onder invloed van economisering en arbeidsrechtelijke verworvenheden geldt ten aanzien van de zorg op beleidsniveau tegenwoordig do ut des: ik geef om te ontvangen. Van Heyst brengt een rijker wederkerigheidsbegrip naar voren: do quia mihi datum est; ik geef omdat aan mij gegeven is. Dit ethos is wel aanwezig op het persoonlijke niveau, bij de zorgverleners, maar keert niet terug in het beleid. Overtuigd dat geloofsovertuiging en zorgpraktijk niet los van elkaar gezien kunnen worden, gaat de auteur op zoek naar het wederkerigheidsbegrip achter het zorgen van religieuzen. Ze doet dat via een

exemplarische studie van de geschiedschrijving over het werk van de de 'Arme Zusters van het Goddelijk Kind, beter bekend als 'De Voorzienigheid'.

De oorspronkelijke motivatie van zorg voor de medemens is van godsdienstige aard, stelt van Heyst met een verwijzing naar An Bradshaw. Toch meent ze - in tegenstelling tot Bradshaw - dat een theorie over de zorg niet moet steunen op een gelovige beschouwing van de werkelijkheid. De gesecculariseerde zorgsector zal zich aan geloofsuitspraken immers weinig gelegen laten liggen. Daarom begint ze bij de praktijk van het zorgen van katholieke vrouwen, zusters, om te zien welke gelovige betekenisverband in dat zorgen een rol speelt. Precies als dragers van die betekenisverband - zo meen ik uit haar benadering te mogen concluderen - hebben religieuzen in de geschiedenis van onderwijs en zorg zo'n belangrijke - zij het dikwijls ondergewaardeerde - rol gespeeld. Van Heyst is op zoek naar dat wat mensen tot zorgende mensen maakt. Daarnaast houdt ze een open oog voor de mogelijke ambivalentie van zorgpraktijken. Zorg is immers gewoonlijk asymmetrisch: er zijn zorgdragers en zorgontvangenden, mensen (dikwijls vooraanstaande 'leken' of priesters) die definiëren wie welke zorg behoeft, uitvoerenden en hulpbehoevenden bij betrokken, waarbij de laatsten het meest afhankelijk zijn. Zorg moet niet een verkapte manier zijn om iets anders te bereiken dan het welzijn van zorgbehoevenden. Om die reden hanteert van Heyst in grote lijnen de zorgvisie van Joan Tronto, die in de evaluatie van zorgpraktijken het gezichtspunt van zorgontvangenden meeneemt. Als moreel uitgangspunt voor haar zoektocht naar een goede zorgpraktijk neemt van Heyst de notie van Martha Nussbaum, dat ieder mens doeleind in zich is. Dat geldt dan zowel diegenen die de zorg definiëren en organiseren als diegenen die op zorg zijn aangewezen. De een hoeft zich niet voor de ander op te offeren, zomin als iemand die hulp behoeft dit als vanzelfsprekend kan claimen. Dat zijn -

voor zover ik het overzie - de belangrijkste beoordelingsinstrumenten waarmee van Heyst zowel de zorgpraktijk als zorgtheorieën nader gaat bekijken.

De hedendaagse aandacht voor de ervaringen van gewone mensen, werpt dikwijls een nieuw licht op het verleden. Opmerkelijke zaken worden nieuws, zoals seksueel misbruik door priesters, of - recent - de film over de Magdalenhuizen in Ierland waar voogdijkinderen en wezen dikwijls een hard bestaan hadden. Terugblikken vanuit de normen die we nu hanteren en het geïndividualiseerde mensbeeld leidt dikwijls tot een hard oordeel. Van Heyst wil de zorgpraktijken van religieuzen bezien vanuit de tijd en betekenis-samenhang waarin ze stonden. Haar interesseert vooral het gegeven dat religieuzen zorg gaven waar vele anderen het lieten afweten. Instrumentele of functionalistische visies, ook waar positief geoordeeld wordt over gelovig geïnspireerde zorgpraktijken, wijst ze af. Zo vindt ze het te mager dat Van Drenth en de Haan, die onderzoek deden naar de activiteiten van de quaker Elisabeth Fry (1780-1845) en de evangelisch geïnspireerde Josephine Butler (1828-1909), positief oordelen over de gelovige achtergrond van beide vrouwen vanwege het humanitaire effect. Van Heyst vraagt zich af of daarmee de religieuze dimensie voldoende gepeild is, die niet zozeer een diesseitige betekenis had als wel een jenseitige. Daarop wijzen immers kloosterregel en constituties van de Zusters van het Goddelijk Kind. Voor de zorgvisie van religieuzen zijn niet alleen teksten relevant die concreet over zorg spreken, maar de hele gelovige levensbeschouwing. Die schiep - in dit geval - een structuur voor wederkerigheid op basis van twee motieven: het metaforische kindschap van de zusters (de gedachte dat we allen Gods kinderen zijn) en de zelfheiliging. Dit laatste ideaal maakte zusters bereid iets te geven aan onbekende anderen, zonder dat ze meteen met gelijke munt terugbetaald kregen.

Het 'dagboek van Evelina', een geschrift uit de begintijd van de congregatie, geschreven door een van de zusters die zelf als kind in het huis aan de Lauriergracht was gekomen, geeft een aardig inkijkje in de prille congregatie. Het dagboek is een vrij uniek document, omdat het naar de zusters kijkt vanuit het gezichtspunt van iemand die min of meer op hen is aange-wezen.

De ervaringen van Evelina - die zelf bij de gemeenschap zou gaan horen - zijn heel anders dan die van 'Roosje', wiens zoon (Gerard van Westerloo) postuum haar klachten op schrift stelde. Het leven in het huis is nog nauwelijks geformaliseerd, en de werksters van het eerste uur zijn nog gewone vrouwen die - vindingrijk en met grote inzet - de zaken draaiende houden, de kinderen gekleed en gevoed en de regenten tevreden. Als er iemand te kort kwam, waren het, eerder dan de kinderen, de 'juffrouwen': vrouwen die gekomen waren met de verwachting een religieus leven te gaan leiden, waarin feitelijk niet echt voorzien was. Velen kwamen en gingen. Van Heyst meent dat een gereguleerde levenswijze en een binding van de verzorgsters aan elkaar een voorwaarde was voor de levensvatbaarheid van de nieuwe stichting. Een congregatie was daarvoor het algemeen aanvaarde model.

De aandacht die van Heyst heeft voor de betekenis-samenhang in een geloofspraktijk, laat zien dat er ten aanzien van eenzelfde feit verschillende oordelen mogelijk zijn. Zo verschijnt het gegeven dat de kleren van Evelina en haar zusjes spoedig door alle kinderen gedragen worden dan als een vorm van 'samen delen', waar het in het perspectief van Van Westerloo slechts het afnemen van persoonlijke bezittingen zou zijn. Evelina wordt katholiek. Wil dat nu zeggen dat de historici die menen dat de katholieke caritas vooral was bedoeld tot groei van de Kerk of beschaving van de massa's gelijk hebben? Van Heyst meent dat Evelina door wat zij zag 'verleid' werd. Het is een vorm van wat wel 'zorgende macht' genoemd wordt, maar Evelina had

daar wel degelijk zelf een stem in. Dat 'Roosje' zo weinig goede herinneringen had aan het huis van De Voorzienigheid in Noordwijkerhout, is volgens van Heyst vooral het gevolg van de latere schaalvergroting en de daarmee gepaard gaande formalisering, waardoor er nog maar weinig aandacht was voor de eigenheid van afzonderlijke kinderen. En goede zorg vraagt dat, want ieder mens is een doeleind in zich. Volgens de schrijver van 'Roosje' waren de kinderen voor de zusters vooral een middel tot hun eigen zieleheil. Het gegeven dat zelfheiliging in de constituties voorop staat, voor de zorg voor de kinderen, lijkt hem gelijk te geven. Van Heyst meent dat het afhangt van de visie die afzonderlijke zusters aanhingen. In wat ze de referentiële zienswijze noemt zat de aansporing om voor de kinderen te zorgen als waren ze het Goddelijk Kind zelf. De kinderen hadden een eigen waardigheid, omdat God kind wilde worden. Omdat we allemaal Gods kinderen zijn, is er verbondenheid tussen zusters en kinderen. In de remplacerende zienswijze daarentegen ging het erom God te beminnen in de naaste en de naaste in en om God. Het ging uiteindelijk om de bovennatuurlijke liefde, die de natuurlijke liefde moest reinigen en regelen, opdat men met Paulus zou kunnen zeggen 'dan leeft hij, neen, hij niet meer maar God in hem'. In die voorstelling wordt de liefde een strijdterrein tussen goed en kwaad, en kunnen de zusters ver van de kinderen af komen te staan. Wat beide visies gemeen hebben, is dat het gaat om de menselijke ziel, zowel die van de zusters zelf als die van de kinderen. Aan het spirituele hoofdoel van de congregatie - eer bewijzen aan

God - was al het andere ondergeordend. De verwantschap tussen zusters en verzorgden die het gevolg is van de gelovige notie

allen kinderen Gods te zijn, is de basis voor de religieuze wederkerigheid die van Heyst aan theorieën over zorg toevoegt.

In het laatste deel van het boek gaat van Heyst in op de breuk in het zelfverstaan van religieuzen na Vaticanum II. Aansluitend bij kerkelijke en maatschappelijke ontwikkelingen zijn religieuzen geneigd hun eigen werken niet langer te duiden als zorg, maar als apostolaat. Daarmee spelen ze eigenlijk diegenen in de kaart die vanuit geloofsexterne criteria naar de betekenis van de 19e-eeuwse Nederlandse congregaties kijken. Het zicht op de vormende werking van de gelovige betekenisamenhang, die leidt of kan leiden tot zorgende subjecten, gaat verloren, tegelijk met het zicht van religieuzen op hun eigen verleden. Geconfronteerd met kritiek op hun vroegere praktijken, weten religieuzen dikwijls niet meer te zeggen dan 'dat was vroeger'. Van Heyst pleit voor een kritische - in de zin van zorgvuldige - reflectie, waarin religieuzen noch worden gewraakt, noch geïdealiseerd. Op grond van haar onderzoek meent van Heyst dat de liefdadige zorg van religieuzen het niet verdient te worden gedeprimeerd: het goede weegt op tegen het kwade. De liefdadige zorg die door congregaties in het verleden is gegeven verdient het volgens haar te worden ingeschreven in de traditie van sociale rechten en mensenrechten. Toch heeft 'liefdewerk' een surplus: dat van de liefde. Als gelovigen waren en zijn religieuzen ervan overtuigd van 'elders' liefde te hebben ontvangen. Maar ook voor anderen geldt de ervaring 'om niet' te hebben ontvangen, en dit vervolgens ook aan anderen gunnen en schenken. Zonder een dergelijke liefde 'om niet' heeft de zorg volgens van Heyst geen toekomst.

'Liefdewerk; een herwaardering van de caritas bij de Arme Zusters van het Goddelijk Kind sinds 1852' door Annelies van Heyst, uitg. Verloren, Hilversum, ISBN 90-6550-741-8, e 25,-

Studiemiddag over het boek Liefdewerk

Op dinsdag 26 augustus van 14.00 - 17.00 uur wordt aan de Theologische Faculteit Tilburg (Academielaan 9 te Tilburg) een studiemiddag gehouden. Op de agenda staat het onlangs verschenen boek van de theologe Annelies van Heyst, over de inzet en betekenis van actieve religieuzen.

Liefdewerk is een exemplarische studie. Eén congregatie is speciaal onder de loep genomen, namelijk de Arme Zusters van het Goddelijk Kind, tegenwoordig beter bekend als Zusters van "De Voorzienigheid". De strekking van het boek is ook boeiend voor leden van andere congregaties want zij kennen in grote lijnen een vergelijkbare ontwikkeling, zowel maatschappelijk als kerkelijk.

Het programma bestaat uit de volgende elementen:

- inhoudelijke introductie van de auteur op haar boek
- reacties van enkele deskundige lezers
- pauze
- vraag en antwoord met de zaal

Religieuzen van alle congregaties, alsmede andere belangstellenden, zijn van harte uitgenodigd.

De kosten voor de bijeenkomst bedragen 10 euro, ter plekke te voldoen.

Wilt u komen? Geef u dan even op! Dat kan door te schrijven of mailen aan:

Theologische Faculteit Tilburg

t.a.v. Annelies van Heyst

Postbus 9130

5000 HC Tilburg - E: J.E.J.M.vHeyst@uvt.nl (NB let op griekse y!)

Grondbeginselen van monastieke spiritualiteit

Als novicenmeester van de abdij Gethsemani (USA) schreef Thomas Merton in het begin van de jaren 195: *Basic Principles of Monastic Spirituality*.

Het Secretariaat Monastieke Vorming (SMV), een werkgroep die de permanente vorming in de gemeenschappen van de Benedictijnse familie in Vlaanderen en Nederland ondersteunt en bemoedigt, coördineerde de Nederlandse vertaling van dit werk.

Het is de eerste maal dat de *Basic Principles of Monastic Spirituality* in het Nederlands voor een groot publiek toegankelijk gemaakt wordt.

Grondbeginselen van monastieke spiritualiteit heeft als doel novicen in te wijden in het *"mysterie van Christus, (...) het centrum van het monastieke leven"* (Merton). Het gaat Merton niet om een intellectuele kennisoverdracht over het monastieke leven, maar om het doorgeven van een levende ervaring.

"Hoewel deze bladzijden werden geschreven voor monniken, en meer in het bijzonder voor cisterciëzernovicen en -postulanten, kunnen ze wellicht ook voor alle religieuzen en zelfs voor alle christenen van belang zijn." (Merton) *Grondbeginselen van monastieke spiritualiteit kan allen helpen op de weg naar "het volmaakte leven 'in Christus'"* (Merton).

Formaat: DIN A4 / Aantal pagina's: 64

Prijs: € 5,00 exclusief portokosten / Bij afname van minimum 10 exemplaren: 20% korting
Bestellen kan bij uitgever:
vzw Castrum - Liturgisch Centrum Abdij Keizersberg, Mechelsestraat 202, B - 3000 Leuven
Tel 00-32-(0)16-31 00 65 / Fax 00-32-(0)16-31 00 66 / E-mail: abt.keizersberg@pandora.be

Klooster met tabaksboerderij?

Zoals bekend zijn er in Nederland door de overheid en financiële instellingen gelden beschikbaar gesteld als erkenning van achteraf geconstateerde tekortkomingen in het rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog. De Stichting Marorgelden Overheid is belast met het uitbetalen van de Joodse tegoeden en personen die menen recht te hebben op een uitkering kunnen zich tot deze Stichting wenden. Teneinde de aanvraag te kunnen beoordelen verricht de Stichting onderzoek naar de persoonlijke gegevens van de aanvrager in overheids-, particuliere en overige archieven.

Onlangs ontving het bureau KNR een schrijven van deze stichting met het verzoek om opheldering inzake de aanvraag van mevrouw C-F. Aanvraagster heeft tijdens de oorlog op meerdere onderduikadressen, onder andere in enkele kloosters, verbleven. Aanvraagster stelt dat zij niet zoals haar broers en zuster in België is ondergedoken, maar dat zij eveneens enige tijd in Nederland was ondergedoken. Zij kan zich met name gedetailleerd een Nederlands klooster herinneren, waar een 'very large, productive tobacco farm' was gevestigd en waar zij tevens zou zijn gedoopt. Van de onderduikperiode van mevrouw C-F. zijn echter geen documenten beschikbaar. Omdat betrokkene niet heeft kunnen aantonen dat zij gedurende de oorlog enige tijd in Nederland woonachtig was (hetgeen één van de voorwaarden is om voor een individuele uitkering van

onze stichting in aanmerking te komen), is de aanvraag van mevrouw C-F. afgewezen.

Mevrouw C-F. heeft echter een bezwaarschrift ingediend. Daarin heeft zij uitvoerig haar onderduik in het in Nederland gelegen klooster beschreven. De vraag is nu: over welk klooster gaat het en bij wie zou de stichting Marorgelden eventueel nadere informatie kunnen inwinnen?

Mevrouw C-F. schrijft dat ze in 1937 geboren is in Keulen en dat zij van mei 1940 tot mei 1945 in Nederland heeft gewoond. Toen ze drie à vier jaar oud was dook ze onder in een klooster. De naam daarvan kan ze zich niet herinneren, maar het was een uitgebreid complex met een noviciaat, een school voor de plaatselijke kinderen een kapel. Het klooster runde een uitgebreide tabaksboerderij. Gedurende korte tijd was er nog een ander Joods meisje in het klooster, maar die werd vrij snel opgehaald door haar Poolse vader. Na verloop van tijd werd er een troep Canadese soldaten in het klooster gestationeerd.

Mevrouw C-F. weet helaas niet de naam van het dorp. Het meest concrete aanknopingspunt voor haar claim biedt die tabaksboerderij. Heeft u enig idee om welk klooster het in dit geval zou kunnen gaan? Neemt u dan alstublieft contact op met de heer F. van Manen van stichting Marorgelden (T:070 - 3461374). Postbus 104, 2501 CC Den Haag.

Aangeboden: assistente van de overste

Ik heb belangstelling voor de functie van assistente van de overste.

Ik ben een vrouw van 50 jaar, verpleegkundige en bekleed nu een staffunctie als praktijkop-leider. Ik ben in het bezit van de kaderopleiding en heb onlangs de leergang coachingsvaar-digheden afgerond. Ik ben zijdelings bekend met vrouwelijke religieuzen via familie en vrien-dinnen. Mijn woonplaats is Veldhoven.

Graag reactie per telefoon (040 - 2554051) of e-mail naar: ine.cooijmans@wolmail.nl

ATD-Vierde Wereld

De Werkgroep Missionaire Bewustwording (WMB) van de SBCN houdt op woensdag 1 oktober 2003 een reflectie- en ontmoetingsdag voor broeders en fraters met missionaire en maatschappelijke betrokkenheid en interesse. Dit jaar maken de deelnemers nader kennis met de internationale beweging ATD-Vierde Wereld en wel op hun vakantieboerderij 't Zwervel in Wijhe (Overijssel). De afkorting ATD staat voor Aide à Toute Détresse (Hulp in Alle Nood). Deze beweging is opgericht door Père Joseph Wresinsky.

't Zwervel in Wijhe is een vakantieboerderij waar sinds 1974 zeer arme ouders in Nederland en uit andere landen worden uitgenodigd om - vaak voor het eerst - vakantie te vieren met hun hele gezin. De bevrijdende werking die daarvan uitgaat, heeft 't Zwervel gemaakt tot een bakermat van de Vierde Wereld gezinsbeweging in Nederland.

De WMB nodigt de deelnemers uit om een middag door te brengen op deze vakantieboerderij en daar door te kijken en te luisteren zich te laten inspireren door dit werk.

De bijeenkomst begint om 12.00 uur en zal om 16.00 uur worden afgesloten.

Geïnteresseerden kunnen zich (liefst) vóór 15 juni opgeven bij de secretaris van de WMB: frater Jan Claveaux, Kruisvaarderstraat 32, 5021 BE Tilburg,
T: 013 - 5424259 F: 013 - 5811133 E: jan.claveaux@hetnet.nl

Tienjarig NIM viert jubileumfeest met religieuzen

Op 23 mei jl. hield het Nijmeegs Instituut voor Missiologie haar tweede jubileum-congres in een reeks van drie. Na een eer-ste congres eerder dit jaar over Noord-Zuid dialoog binnen wetenschappelijke institu-ten wiep het NIM in samenwerking met het CMBR nu een blik op de missionerende instituten. Ook ditmaal waren de Noord-Zuid verhoudingen het aandachtspunt. Wat betekent het groeiend aantal leden in het zuidelijk halfrond voor hun missievisie en beleid? Wat betekent het groeiend aantal niet-Westerse missionarissen in Nederland voor onze kerk en theologie? Is er echt sprake van een Noord-Zuid dialoog binnen missionerende instituten of blijft het bij een eenrichtingsverkeer?

Ruim zeventig mensen, voornamelijk reli-gieuzen, waren naar Den Bosch gekomen om zich uiteen te zetten met deze actuele, maar moeilijke vragen. De grote zaal van het Franciscushuis zat bomvol. De Indiase

theoloog prof. Michael Amaladoss s.j. beet de spits af met een scherpzinnig commen-taar op de internationalisering van religi-euze ordes en congregaties. Hij schroomde niet om knuppels in hoenderhokken te gooien. Zo begon hij gelijk met de consta-tering dat de missionerende instituten aan het begin van het derde millennium in een crisis verkeren. De redenen daarvoor zijn talrijk, zei hij, maar een van de factoren is zeker dat het kolonialisme een stimule-rende invloed heeft gehad op het missio-naire project van de katholieken. Nu die periode voorbij is, is in sommige landen, vooral in Azië, een behoorlijk felle anti-reactie te zien tegen alles wat naar missie zweemt. Een nieuwe factor is ook dat de jonge kerken in het Zuiden inmiddels zo aan kracht en zelfbewustzijn hebben gewonnen, dat ook zij een eigen missie beginnen te ontwikkelen.

Een groot deel van het betoog van Amala-doss concentreerde zich op de kwestie van

macht, met name binnen internationale religieuze instituten. Hoewel er in het Zuiden de grootste aanwas is van nieuwe leden, is het geld in bijna alle gevallen nog te vinden in het Noorden. Ook binnen religieuze instituten geldt de botte regel, hield Amaladoss zijn toehoorders voor, dat degene die betaalt ook bepaalt. Het verhellende is echter dat binnen de kerk, en ook binnen religieuze instituten, er vaak een beroep wordt gedaan op een vermeende universele cultuur, die de lokale culturen zou overstijgen: de Joods-Grieks-Romeinse cultuur van de R.K. Kerk of het originele charisma van de stichter van de orde. Claims van universaliteit wijst Amaladoss resoluut van de hand. Het evangelie moet elke keer weer wortel schieten in elke nieuwe cultuur waarin deze wordt verkondigd. Elke cultuur kan vanuit haar eigen rijkdom en gevoeligheden nieuwe aspecten van het evangelie naar voren brengen. Missionarissen kunnen in een voor hen vreemd land daarom alleen dan betekenisvol missie bedrijven wanneer zij stevig geworteld zijn in hun eigen cultuur en vandaar uit bereid zijn om in dialoog te gaan met de cultuur waarheen zij gezonden zijn.

In het middagedeelte reageerden twee mensen op de inleiding van Amaladoss. De Indiase zuster Elsy Varghese SSpS is al ruim tien jaar in Nederland. Ze woont in een internationale communiteit in de Haagse Schilderswijk en is op verschillende terreinen missionair werkzaam. Een ervaringsdeskundige bij uitstek dus op de gebieden waarover Amaladoss gesproken had. In sommige opzichten illustreerde zij wat Amaladoss voorstaat bij missie van Zuid naar Noord. Zr. Elsy is Indiase in hart en nieren en weet vanuit de rijkdom van de Indiase cultuur mensen hier te raken. De luisterende, respectvolle houding waarmee zij naar de Nederlandse samenleving probeert te reageren staat helemaal in lijn met datgene waarvoor Amaladoss pleit. Maar waar Amaladoss grote twijfels heeft over de mogelijkheid van internationaal samengestelde communiteiten om goed te

functioneren, hield zr. Elsy juist een pleidooi voor internationale communiteiten. Wanneer de leden van zo'n communiteit rijpe en evenwichtige personen zijn, kan zo'n communiteit heel goed functioneren. Zeker binnen een multiculturele samenleving kan zo'n communiteit een sprankelend getuigenis bieden, alleen al door er gewoon te zijn.

Een tweede reactie op de inleiding van Amaladoss kwam van pater Ben Pex, de regionale overste van de Mill Hill Missionarissen in Nederland. Hij verklaarde dat hij het in grote lijnen eens was met de gast spreker. Wel nuanceerde hij de wellicht wat te massieve stellingen uit zijn toespraak. Secularisatie en individualisme zijn niet alleen aan de orde in het Noorden. In het Zuiden groeien deze verschijnselen ook. Dingen liggen niet zo zwart-wit als Amaladoss ze schilderde. Ook in het Noorden is het besef gegroeid dat er van andere culturen veel te leren valt. 'Missie is zes continenten' is zeker bij leidinggevers binnen missionaire instituten een algemeen aanvaard begrip geworden. Pater Ben Pex voorziet ook de noodzaak van hele nieuwe structuren voor de missionaire instituten van de toekomst. Het werken aan gerechtigheid binnen de internationale verhoudingen zal daarbij een belangrijke rol spelen, maar ook het frequente contact tussen Noord en Zuid, om steeds van elkaar te blijven leren.

De plenaire gedeelten van dit congres lieten een grote betrokkenheid van de aanwezigen zien bij de thema's die werden aangesneden. Veel missionarissen getuigden van hun ervaringen in de interculturele dialoog. Enkele buitenlandse religieuzen die in Nederland wonen en werken vertelden van hun ervaringen hier in Nederland. De internationalisering van religieuze instituten is een complexe zaak, die allerlei kansen biedt maar ook meer dan enkele valkuilen kent. Het is passend om dit verslag van een boeiende dag te eindigen met een citaat van bisschop Oscar Romero, dat

door zuster Elsy Varghese werd aangehaald. *"We planten de zaden die eens zullen groeien. We geven water aan de zaden die reeds zijn geplant, in de wetenschap dat zij hoop bieden op toekomst. We leggen funderingen aan waaraan verder gebouwd zal moeten worden. We bieden gist aan dat gevolgen heeft die onze mogelijkheden ver te boven gaan. Misschien zullen we de eindresultaten nooit te zien krijgen. Maar dat is het verschil tussen de meester en de*

arbeider. Wij zijn de arbeiders, niet de meesters, niet de messias. Wij zijn de profeten van een toekomst die niet van ons is."

Het derde jubileumcongres dit jaar zal op 3 oktober a.s. in Den Haag worden gehouden. Thema zal zijn de Noord-Zuid dialoog binnen de Niet-Gouvernementele Organisaties.

Gerard Moorman

Studieweek mystiek (TBI)

De studieweek mystiek verzorgd door het Titus Brandsma Instituut is dit jaar van 7 - 10 juli. Onder het motto *'Lichaam in lichaam, ziel in ziel'* worden teksten van Hadewijch uitgelegd door Rob Faesen. Voor meer informatie: **T:** 024 - 3612162, **E:** Info@tbi.kun.nl

Spiritualiteit in Leiderschap

Op vrijdag 27 juni 2003 zal professor drs. J. Wessel Ganzevoort de elfde Titus Brandsma Lezing uitspreken. De titel van de lezing is Spiritualiteit in Leiderschap. Een verkenning naar de betekenis van spiritualiteit voor het leiderschap in organisaties.

De bijeenkomst wordt gehouden om 15.00 uur precies in het collegezalencentrum van de Katholieke Universiteit, Mercatorpad, zaal CC 02.

Wessel Ganzevoort trad in 1970 in dienst bij KPMG als organisatieadviseur. Hij studeerde bedrijfskunde, economie en gedragswetenschappen. Sinds 1982 bekleedde hij binnen KPMG diverse management functies, zoals directievoorzitter van de Nederlandse consulting, voorzitter van KPMG Consulting Europa en vice voorzitter wereldwijd. In de negentiger jaren was hij tevens voorzitter van de Raad van Organisatieadviesbureaus. Van 1996 tot 1999 leidde hij KPMG Inspire Foundation, een innovatiecentrum van KPMG. Sinds 1998 is hij hoogleraar Organisatiedynamiek en - Innovatie aan de Universiteit van Amsterdam. Hij verliet KPMG in januari 2000 en bekleedt sindsdien een aantal voorzitterschappen en lidmaatschappen van raden van commissarissen en besturen.

Zijn werkterreinen zijn strategie, leiderschap, topstructuur en organisatieontwerp vanuit een humaan perspectief.

Voorafgaand aan de lezing heeft een meditatieve bijeenkomst plaats in de Studentenkerk, Erasmuslaan 15. De aanvang is om 14.00 uur precies.

Na afloop van de lezing is er gelegenheid om elkaar bij een drankje te ontmoeten en informatie te verkrijgen over onderzoek, publicaties, cursussen et cetera van het Titus Brandsma Instituut.

Nadere inlichtingen kunt u verkrijgen bij het secretariaat van het Titus Brandsma Instituut, **T:** 024 - 3612162.

Nationale vredesdag voor religieuzen

Op zaterdag 13 september 2003 in het ds Piersoncollege te 's-Hertogenbosch.

Thema: *En wij verhalen van vrede. Verzet, het geheim van de vreugde.*

Inleidster: Irmgard Busch.

Organisatie: Werkgroep Vredesvraagstukken SNVR, Postbus 112, 5201 AC 's-Hertogenbosch (**T:** 073 - 69 21 388)

Asiel- en vreemdelingenbeleid CDA

In het februarinummer van dit blad berichtten wij u over de brieven die vanuit de Werkgroep Vredesvraagstukken van de SNR en vanuit de KNR verzonden zijn aan de CDA-fractie ten aanzien van het vreemdelingenbeleid. Op 13 mei laatstleden reageerde mevrouw mr drs N.J. van Vroonhoven hierop met een schrijven, waarin zij het volgende formuleert:

De insteek van de CDA-fractie is gericht op een houdbaar asielbeleid dat ook in de decennia die voor ons liggen diegenen die echt vluchteling zijn in Nederland een warm thuis zal bieden. Het CDA streeft bij haar asiel- en vreemdelingenbeleid naar een evenwichtige balans tussen ruimhartigheid voor politieke vluchtelingen en de noodzakelijke strengheid voor diegenen die hier als economische migrant komen.

In tijden van grote toestroom zijn de procedures waarin duidelijkheid moest worden gegeven over de verblijfstatus veel te lang gaan duren. Het CDA heeft oog voor de groep asielzoekers die als gevolg van deze lange procedures (onder de oude Vreemdelingenwet) nu al vele jaren hier in Nederland verblijven.

De CDA-fracties in de Tweede Kamer heeft dan ook niet voor niets via een motie bepleit om snel uitsluitel te geven aan mensen die zich in schrijnende situaties bevinden. Dit betekent enerzijds dat de minister in schrijnende gevallen gebruik

dient te maken van zijn afwijkingsbevoegdheid en anderzijds dat er handen en voeten wordt gegeven aan het uitzetbeleid voor afgewezen asielzoekers. Die motie zal door het kabinet worden uitgevoerd.

Daarnaast wordt thans een specifieke regeling geformuleerd voor asielzoekers die de al lange tijd in de procedure zitten.

De randvoorwaarden van deze nieuwe regeling zijn:

- er mag geen aanzuigende werking van uit gaan
- het moet gaan om een duidelijk af te bakenen groep
- de regeling geldt niet voor mensen die de tijd zelf onnodig hebben verlengd
- de regeling geldt niet voor die vluchtelingen die bij binnenkomst al wisten dat ze hier maar een bepaalde periode mochten blijven, zoals mensen uit oorlogsgebieden.

Vanuit dit kader gaat het CDA het gesprek verder aan om te komen tot een humane oplossing van een echt probleem dat ook veel aandacht heeft binnen de achterban van het CDA. Daarmee wordt ook recht gedaan aan de resolutie van de Partijraad van november 2002.

w.g. Nicolien van Vroonhoven
CDA-fractie Tweede Kamer

Stichting Landelijk Ongedocumenteerden Steunpunt

De drie samenwerkende "fondsen" PIN, SKaN en Cordaid hebben al gedurende lange tijd de indruk dat de vele lokale organisaties die, gespreid over het land, bezig zijn met de opvang van uitgeprocedeerde asielzoekers en andere vreemdelingen zonder verblijfsdocumenten, ieder voor zich werkmethodeken, financieringsmethoden, wijzen van externe presentatie en politieke lobby aan het uitvinden zijn. Dat is weinig effectief en nogal

duur. Van onderlinge samenwerking is nauwelijks sprake. De contacten zijn vrijblijvend en als er iets gezamenlijks wordt ondernomen, gebeurt dat ad hoc en zonder voldoende followup.

Het ziet ernaar uit dat door het overheidsbeleid het aantal hier "illegaal" verblijvende vreemdelingen eerder zal toenemen, terwijl het overheidsbeleid steeds meer neerkomt op hen het land uit te pressen door het leven zo moeilijk mogelijk voor

hen te maken. Nog is de hulpverlening (als die zonder winstoogmerk geschiedt) niet bij wet verboden (zoals in sommige andere Europese landen).

Sinds het jaar 2000 hebben de bovengenoemde fondsen de plaatselijke organisaties die door hen gesteund worden dan ook met klem aangeraden op landelijk niveau te gaan samenwerken. PIN speelde hierbij een bij uitstek initiërende en stimulerende rol. De organisaties kwamen een tweetal keren bijeen. Men zag de noodzaak wel, maar wilde tegelijk de eigen manoeuvreerruimte ("eigen identiteit") behouden. Dat een andere organisatie namens hen naar buiten zou treden, lag niet zo gemakkelijk. Ten slotte werd gekozen voor een "groeimodel". Het LOS zou beginnen met het zich nuttig maken voor de dertig nu participerende organisaties. Als de Stichting aldus haar nut bewezen heeft (na ongeveer een half jaar), dan kan stap voor stap begonnen worden met het realiseren van de externe taken. In de statutaire doelstelling zijn beide taken benoemd: "De Stichting heeft ten doel:

- a) het verbeteren van de positie van mensen zonder verblijfsdocument of anderszins, die geen recht hebben op voorzieningen van de overheid, door middel van kwaliteitsverbetering van het werk van de organisaties die zich richten op deze mensen en het zichtbaar maken van de problematiek naar buiten toe;
- b) het verrichten van alle verdere handelingen, die met het vorenstaande in de ruimste zin verband houden of daartoe bevorderlijk kunnen zijn.

Wat betreft de structuur: het LOS zal gaan functioneren als een onafhankelijke stichting met een bestuur. Onafhankelijk betekent in dit geval dat de stichting formeel onafhankelijk is van het veld en omgekeerd. De stichting spreekt niet namens, maar wel vanuit een intensief contact met het veld.

Nawoord

Wat redt de wereld?

Wat houdt ons in leven?

Het bestuur van de stichting LOS zal de dertig participerende lokale organisaties één of twee keer per jaar bijeen roepen ter informatie en evaluatie. Tevens zal er uit deze achterban een klankbordgroep van een zevental personen gevormd worden, die minimaal zes keer per jaar bijeen komt. Deze groep wordt door de achterban voorgedragen (gekozen) en door het bestuur benoemd.

Na twee jaar wordt de structuur geëvalueerd en eventueel aangepast aan de ontwikkelingen.

De gevolgen van de rigoureuze invoering van de Nieuwe Vreemdelingenwet, waardoor steeds meer mensen zonder enig recht op welke opvang of steun ook op straat komen te staan, dwingen de lokale organisaties tot een grondige herziening van hun werkwijze. Ze worden onder meer gedwongen tot het herzien van hun selectiecriteria en tot het opnieuw definiëren van de doelstellingen van de hulpverlening. Zo is het werken aan een perspectief op terugkeer een element dat in een toenevend aantal gevallen een prominente rol gaat spelen. Veel lokale organisaties zaten en zitten zodanig tot over de oren in het dagelijkse werk, dat ze niet altijd de mogelijkheid hadden om hun werk tijdig aan te passen. Had het LOS eerder bestaan dan had het hier preventief werk kunnen doen en de politiek en de VNG eerder attent kunnen maken op de desastreuze gevolgen van het nieuwe overheidsbeleid. Daarmee is meteen de noodzaak van een organisatie als het LOS geschetst.

Als de financiering onder andere uit PIN-gelden rond is, verwacht men op 1 augustus 2003 met de werkzaamheden te beginnen.

De verwondering
dat we deel zijn van een groter geheel.
Het boeiende weten
dat er achter het gewone méér schuilgaat.
Het gevoel
van verbondenheid met al wat bestaat.

Verwonderd leef ik:
even mag ik er zijn
voorbijganger
aan wie niet wordt verteld
vanwaar, waarom, waartoe.
Ik ga ernaar op zoek in de werkelijkheid,
in alles waarmee in verbonden ben.

Zoekend vind ik fragmenten:
het geheel is altijd groter,
blijft altijd geheim.
Nauwelijks heb ik er greep op.
Amper vind ik woorden ervoor.
Het geheim houdt me zoekend,
gaande.

Een geheim
is niet te begrijpen.
In een geheim kun je wonen
verwonderd,
eerbiedig;
je kunt erin rondlopen
sprakeloos.

Sprakeloos van verwondering
kom ik tot bewondering
word ik sprekend:
want wat geen woorden vindt, verdwijnt;
wat geen vorm vindt, vervaagt.

Sprekend ontdek ik een naam;
stamelend, onzeker, zeg ik
GOD
naam voor het geheim,
naam voor zin, voor waarde;
voor mij ook een persoon
omdat ik danken wil,
zeggen wat mijn zorg is,
mijn hoop,
mijn diepst verlangen.

In het ont-waren van het geheim
word ik mens;
in mijn leven met het geheim
vind ik begeestering;
in mijn relatie met het geheim
kom ik tot menslievendheid.

Sprekend over het geheim
word ik weer
sprakeloos

Paula Copray (In: Achter de naam, Overwegingen rond het geheim)

Colofon

Het KNR-bulletin (ISSN: 1569-9447) is een uitgave van de afdeling communicatie van de KNR en verschijnt vijf maal per jaar. Met het bulletin willen de medewerkers van het bureau aan het Emmaplein in 's-Hertogenbosch de besturen van de religieuze instituten in Nederland informeren over zaken die hen, en daarmee 'hun achterban' bezighouden. Aan ieder bestuur van de bij de KNR aangesloten religieuze instituten en aan de redacties van congregatiebladen wordt één exemplaar verstrekt. Daarnaast ontvangen leden van werkgroepen en commissies een exemplaar.

Indien gewenst mogen artikelen overgenomen worden in orde- en congregatiebladen van de aangesloten religieuze instituten.

Aanspreekpunten KNR-afdeling communicatie Jeanette Janssen, Truus Kuster, Miranda Roijers & Will van de Ven, Postbus 111, 5201 AC 's-Hertogenbosch,
T: 073-6921316, F. 073-6921322, E: communicatie@knr.nl